

KEMAL PAŞAZADE'NİN TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN'ININ ONUNCU CİLDİ HAKKINDA

Dr. HÜSEYİN G. YURDAYDIN

Kanunî Sultan Süleyman devri şeyhülislâmlarından olup, türlü bilim dallarında pek çok eser vermiş olan Kemal Paşazâde'nin "*Tevârih-i Âl-i Osman*" ve "*Mohaçnâme*" adını taşıyan iki tarihî eserin de müellifi olarak tanındığı malûmdur. Kâtip Çelebi'nin meşhur *Keşfu'z-Zünun*'unda Kemal Paşazâde'nin tarihî te'lifi olarak sadece "*Târih-i Âl-i Osman*" adını taşıyan bir eserinden bahsedilmesine ve bu eserin de H. 933/M. 1527 yılına kadar gelmekte olduğunu ifade edilmiş bulunmasına rağmen¹, bir yandan Pavet de Courteille tarafından fransızca tercemesiyle birlikte "*Histoire de la Campagne de Mohacz*" adıyla Kemal Paşazâde'nin te'lifi olan bir eserin daha 1859 yılında basıldığı görülmekte², diğer yandan *Ayine-i Zırafa* müellifi Cemaleddin Efendi ve Bursalı M. Tahir'den itibaren yerli ve yabancı bir çok müelliflerin bu konuda tam ve sarıh bir bilgi vermekten uzak bulundukları anlaşılmaktadır. Filhakika Bursalı M. Tahir, Kemal Paşazâde'nin tarihî te'lifi olarak sadece *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı zikretmektedir. Ancak Cemaleddin Efendi gibi, o da, bu eserin H. 699/1299'dan 895/1489 yılına kadar gelmekte olduğunu ifade etmek suretiyle aldanmaktadır³. Bazı yanlış mütalâalarını daha sonra düzeltmiş olmasına rağmen,

bu konuda Ord. Prof. Franz Babinger de müphemiyetten tam mânâsıyla kurtulmuş sayılamaz⁴. Üstad İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Türk Tarih Encümeni Kütüphanesi'nde bulunan ve meşhur müverrih Âli'ye atfedilen bir yazma eserin, Âli'nin te'lifi değil de Kemal Paşazâde'nin *Mohaçnâme*'si olduğunu söylemekte, böylece bir taraftan Kemal Paşazâde'nin bu adı taşıyan müstakil bir te'lifi bulunduğunu kabul etmekte, diğer taraftan da ne Âli'ye ve ne de Kemal Paşazâde'ye ait olan bir eseri yanlış olarak Kemal Paşazâde'ye atfetmiş bulunmak tadır⁵. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat ve Prof. Dr. Zeki Velidi Togan

⁴ Bak. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, S.61 vd., Leipzig 1927; Ed I, II, 903, Kemal Pachazadeh maddesi.

⁵ Bak. Mustafa Ali, *Menakıb-ı Hünerveran*, S.99. İbn-ül-Emin Mahmut Kemal neşri, İst. 1929. Bu yazma eserin, gerek Âli'nin ve gerekse Kemal Paşazade'nin telifi olmadığı ve Kanunî devrinin belli başlı kaynaklarından biri olan Ferdî'nin *Süleymannâmesinin* yeni bir nüshasından ibaret bulunduğu tarafımızdan isbat edilmişti. Bak. Hüseyin G.Yurdaydın, *Ferdî'nin Süleymannâmesinin Yeni Bir Nüshası*, Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Dergisi, C.VIII, sayı 1-2, s.201-223, Ankara 1950. Daha sonra *Bostan'ın Süleymannâmesi (Ferdî'ye Atfedilen Eser)* adını taşıyan araştırmamızda (Belleten, XIX, 74, SS. 137-202, Nisan 1955) bu eserin sanıldığı gibi Ferdî mahlâşlı bir şahsın veya bir aralık iddia edildiği gibi Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın (bak. Josef von Karabacek, *Geschichte Suleimans des Grossen, verfasst und eigenhändig geschrieben von seinem Sohne Mustafa*, Zur Orientalischen Altertumskunde, VII, Wien 1917) değil, "Bostan" mahlâsıyla meşhur Kanunî devri kazaskerlerinden Mustafa Efendi'nin telifi olduğu ve eserin baş tarafında geçmekte olan "*ferdî*" kelimesinin lügât manasıyla kullanılmış bulunduğu iddia ve ispat edilmiştir.

¹ Kâtip Çelebi, Ş.Yaltkaya neşri, *Keşfu'z-Zünun*, I, 283, İstanbul 1941.

² Kemal Pachazadeh, *Histoire de la Campagne de Mohacz*, Publiée pour la première fois avec la traduction Française et des notes par M. Pavet de Courteille, Paris 1859.

³ Bak. Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 223, İstanbul 1333. Aynı zamanda bak. Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Ayine-i Zırafa)* s. 9, Dersaadet 1314.

da Kemal Paşazâde'nin "*Tevârih-i Âl-i Osman*" ve "*Mohaçnâme*" adlarını taşıyan iki ayrı te'lifi olduğu kanaatinde-dirler ⁶. Diğer taraftan "*Tevârih-i Âl-i Osman*" ın sekiz cüzden ibaret bulunduğunu ve 895/1489 yılına kadar gelmekte olduğunu ifade etmek suretiyle bu konuda Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da yanıldığı görülmektedir ⁷.

Bu konu üzerindeki çalışmalarımız göstermiştir ki, Kemal Paşazâde, sadece "*Tevârih-i Âl-i Osman*" adını taşıyan büyük bir tarihî eserin, müellifidir. Bu eserini yazmaya, Pavet de Courteille müstesna ⁸, yukarda adı geçen yazarların hemen hepsi tarafından belirtildiği ve Kemal Paşazâde'nin de bizzat ifade ettiği üzere, II. Bayezit (1481 - 1512) tarafından memur edilmiş ve her padişaha bir defter (cilt) tahsis etmek suretiyle, başlangıcından 933 / 1527 yılına kadar on defter (cilt) halinde Osmanlı hanedanı tarihini kaleme almıştır. Öyle anlaşıyor ki, üstad, eserinin, sekiz defterini yani 916/1510-11 yılına kadar olan kısmını, kendisine bu eserin yazılmasını emretmiş olan II. Bayezit zamanında tamamlamıştır. ^{9a} Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının bazı müellifler tarafından, yanlış olarak 1489 tarihine kadar gelmekte olduğunu ifade edilmiş bulunması, ihtimal bu yüzdendir ⁹. Eserin bundan sonraki kısmının ise, yani sekizinci defteri tamamlayan II. Bayezit, dokuzuncu cildi teşkil eden I. Selim ve onuncu cildin konusu olan Kanunî devri vekâyî'nin, Kanunî Süleyman zamanında, büyük bir ihtimalle muhtelif par-

çalar halinde, yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Şöyleki, Kemal Paşazâde'nin bu eserin bütün diğer ciltlerinin müstakil denebilecek nüshaları bulunduğu halde eserin Kanunî devrinin yedi yıllık vekâyî'ini muhtevi olması gereken son yani onuncu cildinin müstakil sayılabilecek bir nüshası mevcut değildir. Bu gün kütüphanelerimizde sadece, Kemal Paşazâde'nin eserin onuncu cildini meydana getirmesi icap eden muhtelif bahislerin ayrı ayrı yazılmalarından meydana gelmiş muhtelif istinsahlar bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmını da Kemal Paşazâde'nin eserin sondan bir evvelki bahsini teşkil eden ¹⁰ 932/1526 Mohaç zaferi üzerinde duran nüshalar teşkil etmektedir. Nihayet bu nüshaların bazılarının başında bir de mukaddemenin bulunmakta oluşunun, bu kısmın müstakil bir te'lif olduğu hissini uyandırdığı ve böylece Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* adını taşıyan eserinden başka bir de *Mohaçnâme*'sinin bulunduğu fikrinin yer etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Halbuki aynı mukaddeme, ¹¹ *Mohaçnâme* farzedilen diğer bazı nüshalarda görülmediği gibi, bazan da aksine olarak, Mohaç zaferinden başka bir bahsi muhtevi olan nüshaların başında yer almış bulunmaktadır. Diğer taraftan bu mukaddeme, eserin birinci

⁶ Meselâ bak. Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 596.

¹⁰ Kemal Paşazâde'nin eserin onuncu cildinin son bahsini, 933/1527 yılında Mohaç seferinden döndüğü sırada Anadolu'da çıkmış olan isyanlar teşkil etmektedir. Bak. *Tevârih-i Âl-i Osman*, C. X, s. 75, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, No. 28. Bu nüshada eserin tamamının sadece fihristi bulunmaktadır. Anadolu isyanlarından bahseden hiç bir nüshanın bulunamamış olmasına bakılarak, Kemal Paşazâde'nin, eserin bu bahsini yazmaya vakit bulamamış olması da düşünülebilir.

¹¹ Mutad hamd ü senadan ibaret olan bu mukaddeme 1521 Belgrad fethini anlatan nüshaların başında da bulunmaktadır. Meselâ bak. Üsküdar Selimağa Kütüphanesi, Kemankes kısmı No.384. Yanlış olarak Hüsrev'in *Zafernâme-i Sultan Süleyman* adlı eseri kabul edilen (bak. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih ve Coğrafya Yazmaları Katalokları*, 2. fasikül, s. 157, İst. 1944) bu yazma, Kemal Paşazâde'nin eserin onuncu cildinin 1521 Belgrad fethini anlatan kısmının ayrıca yazılmasından meydana gelmiş bir istinsahtan ibarettir.

⁶ Bu hususta bak. (Prof.) Dr. Phil. Akdes Nimet (Kurat), *Orta zaman tarihi için kısa bir bibliyografya*, s. 30, İst. 1934; Prof. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, s. 224, İst. 1950.

⁷ Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 596, Ankara 1949.

⁸ Pavet de Courteille, böyle bir eser yazması için Kemal Paşazâde'ye I. Selim (1512-1520) tarafından emir verilmiş olduğunu ifade etmek suretiyle aldanmaktadır. Bak. Kemal Pachazade h, *Histoire de la Campagne de Mohacz*, s. II, Paris 1859.

^{9a} Bu hususta arkadaşımız Dr. Şerafettin Turan'ın hazırladığı ve basımına başlanmış olan bu eserin VII. defterinin tenkidli basımının önsözünde etraflı bilgi bulunmaktadır.

cildindeki asıl mukaddemeden de farklıdır. Anlaşılmaktadır ki, Kemal Paşazâde, eserinin onuncu cildi için yeni bir mukaddeme kaleme almıştır. Gerek bu ve gerekse dokuz ve onuncu ciltlerin ne zaman yazılmış olduğu hususunu, kütüphanelerimizde mevcut Kemal Paşazâde'ye atfedilen yazma nüshaların yalnız birinde bulunan ve "Der beyân-ı tastîr-i kitâb-ı müstetab" başlığını taşıyan üç sahifelik bir bahis tamamiyle aydınlatmaktadır¹². Burada verilen bilgilere göre, Kanunî Süleyman, babasının ve kendisinin tarihlerini yazması için müellife teklifte bulunmuştur. Bunun üzerine "...hidmet-i imlâya bel bağlayub inşa-i Şahnâme'ye..." başlanmış ve padişaha bir nümune takdim edilmiştir¹³. Böylece görülüyor ki, Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının dokuz ve onuncu ciltlerini teşkil eden I. Selim ve Kanunî devri vekâyi'i Kanunî'nin emriyle kaleme alınmış ve II. Bayezit zamanında sekiz cildi yazılmış olan eser, böylece tamamlanmıştır. II. Bayezit devrinin yazılmamış olan bir kısım vekayi'inin de, bu sırada bitirilmiş olması büyük bir ihtimal

dahilindedir. İşte bütün bu sebepler dolayısıyla, bu gün kütüphanelerimizde pek çok yazmaları bulunan ve Kemal Paşazâde'nin *Mohaçnâme*'si olduğu söylenen nüshaların, onun *Tevârih-i Âl-i Osman* adını taşıyan büyük eserinin 933 / 1527 yılına kadar Kanunî devri olayları üzerinde duran onuncu cildinin sadece bir bahsinin ayrıca yazılmasından meydana gelmiş bir takım istinsahlardan ibaret bulunduğu hususunda şüphe etmemek lâzımdır¹⁴. Aşağıda görüleceği üzere, tetkik imkânını bulduğumuz nüshalarda muhtelif bahislerin, aynı eserin ayrı ayrı bölümleri halinde birbirini takip eder bir durumda bulunması da, bu nokta-i nazarı tamamiyle teyid etmektedir.

Böylece bir taraftan, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin tam bir nüshasının mevcut olmayışı, diğer taraftan vaktile gelişi güzel hazırlanmış olan kütüphane fihristlerimizin, doğru bilgi vermekten uzak bulunmaları dolayısıyla, bu yazımızda, adı geçen onuncu cilde ait

¹² Bak. Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, C.X,s.7-9, Millet Ktb..Afî Emiri, No.28. İlerde de işaret edileceği üzere, çok muahhar olan bu nüshanın sonunda bulunan bir kayıttan, bunun, 953/1546 yılında yazılmış olan bir nüshadan istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Bak.s.331,aynı nüsha. Bu nüsha hakkındaki bilgilerimizle, Mehmet Arif'in Kemal Paşazâde'nin Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesinde bulunan bir nüshası hakkında verdiği bilgilerin karşılaştırılması neticesinde, Millet Klp. nüshasının, ondan istinsah edilmiş olduğuna kuvvetle inanmış bulunuyoruz. Mehmet Arif'in yazısı için bak. TOEM, sene 4, cüz 19-24,s.1411 vd., İstanbul 1329.

¹³ Bak. *Tevârih-i Âl-i Osman*, C.X,s.7-9, aynı nüsha. Kemal Paşazâde'nin metne almış olduğumuz sözlerine de istinat ederek, onun büyük eserinin 1527 yılına kadarki Kanunî devri olayları üzerinde duran onuncu cildini bir *Süleymanname* kabul etmek mümkündür. Zira *Tevârih-i Âl-i Osman*'ını, oldukça geniş tutmuş olan Kemal Paşazâde'nin, eserinin muhtelif ciltlerine konu olan devirler hakkında, bu devirleri hususi surette inceliyen müellifler kadar bilgi verdiği görülmektedir. Bu bakımdan eserin onuncu cildini de, hususiyle Kanunî devri üzerinde duran ve *Süleymanname* adını verdiğimiz eserlerle mukayese imkânı vardır.

¹⁴ Burada bu vesile ile önemli bir noktaya temas etmek zarureti duyuyoruz. Bugün kütüphanelerimizde müstakil yazma nüshalar halinde bulunan, fakat hakikatte büyük bir eserin, muhtelif bahislerinin, ayrıca istinsah edilmelerinden meydana gelmiş bir çok yazmalar mevcuttur. Bu hal, bir çok yanlışlıklara sebep olmuş, bazan da bu yazmalar, müellifi meçhul müstakil te'lifler kabul edilmiştir. Kemal Paşazâde'nin eseri için doğruluğu belirtilmiş olan bu hususa, tipik bir diğer misal de, *Feth-i Rodos* adı ile biri İstanbul'da Nuruosmaniye (No.3170/3), diğeri Selimağa (757/3) kütüphanesinde bulunan iki yazma eserin durumudur. Bunlardan Nuruosmaniye kütüphanesinde bulunan yazma, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan katalogta (bak. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalokları*,2. Fasikül,s.282, İstanbul 1944) müellifi meçhul müstakil bir te'lif olarak takdim edilmiştir. Araştırmalarımız, ilk önce, bu iki yazmanın aynıyetini; daha sonra da bunların, Koca Nişancı lâkabı ile meşhur Celâlzade Mustafa'nın *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik* adlı eserinin Rodos fethi üzerinde duran kısmının, ayrıca istinsah edilmelerinden meydana gelmiş olduklarını ortaya koymuştur. İstanbul'da Üniversite kütüphanesinde 2623 No.'da *Mohaçnâme* adı ile kayıtlı yazma da, aynı şekilde, Celâlzade Mustafa'nın eserinin, Mohaç zaferi üzerinde duran kısmının, bir istinsahından ibarettir.

muhtelif yazmaların, kronolojik bir tasnifini yapmak ve bu eserin ileride meydana getirilmesini çok arzu ettiğimiz tam metninin te'sisi hususuna küçük de olsa bir yardımda bulunmak istiyoruz.

Üzerinde durduğu vekayii kronolojik sırasını yapmaya çalışacağımız adı geçen onuncu defterin ele aldığı ilk olay, Yavuz Sultan Selim'in ölümüdür. Bizim tespit edebildiğimize göre, bu gün Ankara ve İstanbul kütüphanelerinde Selim'in ölümü ve bunu takip eden vekayii muhtevi, bir yazma nüshayla bir fotokopi bulunmaktadır. Fotokopi 66 No.' da "*Tevârih-i Âl-i Osman*" adıyla kayıtlı olarak Ankara'da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndedir. Yazma ise, 28 No.' da kayıtlı olarak, İstanbul'da Millet Kütüphanesinin Ali Emiri kısmındadır. Çok muahhar olan bu nüshanın nereden istinsah edildiğine dair bir kayıt mevcut değildir. Ancak Canberdi-i Gazalî isyanına kadarki vekayi üzerinde duran ve bundan sonra kronolojik sırayı atlayarak Mohaç zaferinin anlatılmasına geçilen bu nüshanın 331. sahifesinde bulunan bir kayıt, durumu aydınlatmaktadır. "*İstinsah olunan nüshanın zirinde muharrer ibare suretidir*" başlığı altında yer alan

« وقع الفراغ في اليوم العاشر من شهر رمضان المبارك ... سنة ثلث وخمسين و تسعاً من الهجرة النبوية ... بدار النصر قسطنطينية المحمية »

sözleri, bu yazmanın istinsah edilmiş olduğu nüshanın, 10 Ramazan 953 / 4 Kasım 1546 tarihinde yazılmış olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Afyon'da Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi'nde de, Kemal Paşazâde'nin eserinin Kanunî devrine ait kısmının bir nüshası olduğu bilinmektedir¹⁵. Bu nüshayı görmek imkânını bulamamış olmamıza rağmen, bu nüshadan bahseden

Mehmet Arif'in verdiği malûmattan, bu nüshanın, Canberdi-i Gazalî hadisesine kadar Kanunî devri olayları üzerinde durduktan sonra, tıpkı Millet Kütüphanesi nüshası gibi, Mohaç zaferinin anlatılmasına geçmesini ve nihayet sonunda da Millet Kütüphanesi nüshasında bulunan istinsah kaydının aynen yer almış bulunduğunu öğrenmemiz bu nüshanın, Afyon nüshasından istinsah edilmiş olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Afyon nüshasının Mehmet Arif'in makalesini yazdığı sırada İstanbul'a getirtilerek bir müddet Tarih Encümeni Kütüphanesi'nde kalmış bulunması da, bu hususu, tamamiyle teyid eder bir mahiyet taşımaktadır. 926/1520 yılı içinde I. Selim'in ölümü, Süleyman'ın tahta çıkması ve bu yıl içinde göstermiş olduğu bir kaç adalet örneği üzerinde duran bu kısım, Afyon nüshasından istinsah edilmiş olduğu hususunda şüphe edilmemesi gereken Millet Kütüphanesi nüshasında 75 sahifelik, Ankara'da Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan fotokopide ise, 29 varaklık bir yer işgal etmektedir. Bu kısmın son cümleleri Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin, fihristi mahiyetinde olup, şöyledir:

"Dasutan-ı Canberdî, badehu feth-i Belgrad, badehu feth-i Rodos, badehu zuhur-ı hiyanet-i Ahmed Paşa ve katl-i o ve nahzat-i İbrahim Paşa be-taraf-ı memalik-i Mısır u Şam, badehu feth-i memalik-i Ungurus-ı menhus ve zuhur-ı fûgat-ı bugat der vilâyet-i Anadolu ve makhur şuden-i işan".

Bu fihrist Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin ihtiva etmesi icap eden vekayii açık bir şekilde göstermektedir. Burada görüldüğü üzere, Macaristan'ın fethiyle neticelenen Mohaç zaferinin anlatılması ise, onuncu cildin muhteviyatı arasındadır ve "*Feth-i Memalik-i Ungurus-ı menhus...*" başlığını taşıyan bir bahisten ibarettir.

Süleyman'ın cülusu ve hemen cülusu takiben göstermiş bulunduğu bir kaç adalet örneğinden sonra, fihristte de işaret edildiği üzere, Canberdi-i Gaza-

¹⁵ Bak. Mehmet Arif, *Edirne şehrine dair Sultan Selim Han-ı evvel ile İbn Kemal'in bir musahebesi*, TOEM, sene 4, cüz 19-24, s. 1411 vd. İstanbul 1329.

li isyanından bahsetmek icap etmektedir. Kütüphanelerimizde tespit imkânını bulduğumuz nüshaların hiç birisinde bu hadiseden bahsedilmediği gibi, yalnız bu isyan üzerinde duran müstakil bir nüsha da mevcut değildir.

Canberdi-i Gazalî hadisesini 927 / 1521 Belgrad fethinin takip ettiği malûmdur. Müstakil olarak yalnız bu kısmın vekayii muhtevi iki yazma nüsha mevcuttur. Bunların biri, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin Revan kısmında 1278 No.'da *Süleymannâme* adıyla kayıtlı bir mecmuanın, birinci eserini teşkil etmektedir. Esasen bu mecmuanın ikinci eseri, üzerinde durduğumuz cildin Mohaç zaferini anlatan kısmının, üçüncüsü de, Kemal Paşazâde'nin eserinin dokuzuncu cildinin istinsahlarından ibarettirler. Kendinden şemseli, meşin ciltli olan yazmanın sahife boyu 12. 3 X 20.5 cm., yazı boyu ise, 6.6 X 15 cm. dir. Sahifeler cedveli, cedveller yaldızlıdır. Başlıklar, beyit ve nazm gibi yazılar surhtur. Varak I a'nın sol köşesinde "*Merhum Kemal Paşazâde'nin Belgrad Fethi Tarihi*" dir" ibaresi yer almış bulunmaktadır. Bu kısım 39 varaktır. Yazı cinsi ta'lik olup, her sahifede 21 satır bulunmaktadır. Müstensihî veya istinsah tarihi hakkında her hangi bir kayıt mevcut değildir.

Belgrad fethi üzerinde duran diğer müstakil yazma nüsha, 384 No.'da *Tarih-i Sultan Süleyman* adıyla kayıtlı olarak Selimağa Kütüphanesi'nin, Kemankeş kısmında bulunmaktadır.¹⁶ Bu nüsha Ord. Prof. F. Babinger tarafından, aynı adla Kanunî devrine ait müellifi bilinmeyen eserler meyanında gösterilmiş¹⁷,

Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan katalogta da, Kanunî'nin Mohaç zaferi üzerinde duran Hüsrev'in *Zafername-i Sultan Süleyman* adlı eseri olarak takdim edilmiştir¹⁸. Halbuki bu yazma, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin, sadece 927 / 1521 Belgrad fethini anlatan kısmının ayrıca istinsah edilmesinden meydana getirilmiştir. Başlangıç ve sona eriş cümleleri, söz başlıkları, kısaca söylemek icab ederse, muhteviyat, bunu açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca bu nüshanın baş tarafında, Kemal Paşazâde'nin *Mohaç-nâme*'si olduğu zannedilen nüshaların bazılarında bulunan mukaddemenin de yer almış olması, bir taraftan bu eserin de, Kemal Paşazâde'nin telifi olduğunu; diğer taraftan bu mukaddemenin hususiyle Mohaç zaferi üzerinde duran kısım için yazılmamış bulunduğunu göstermesi bakımından şayan-ı dikkattir.

"*Tarih-i Sultan Süleyman li - İbn Kemâl*" adıyla 4221 No.'da kayıtlı olarak İstanbul'da Fatih Kütüphanesi'nde de bir yazma eser bulunmaktadır. Meşin ciltli, cildi kendinden şemseli, miklepli olup, ta'lik hattı ile yazılmış bulunan bu nüsha da, Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının onuncu cildine ait bazı kısımları ihtiva etmektedir. 1521 Belgrad fethiyle başlamakta olan bu nüshada, daha sonra da Rodos ve Mo-

3317 No.lu yazmayı göstermesi de yanlıştır. Zira bu yazma Ferdî mahlâslı bir şahsın telifi olduğu sanılan *Süleymannâme*'nin bir nüshası olarak esasen bilinmektedir. Ancak bilindiği üzere yukarıda adı geçen araştırmamızda bu telifin, Bostan'ın eseri olduğu ortaya konulmuştur.

¹⁶ Bak. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalokları*, 2. Fasikül, s. 156 vd. İstanbul 1944. Burada bundan başka Hüsrev'in eseri olarak tanıtılan diğer üç yazmanın da yanlış olarak Hüsrev'e atfedilmiş olduğunu söylemek lâzımdır. Bunların ikisi (Ayasofya Ktb., No.3318 ve 3382), üzerinde durduğumuz onuncu cildin Mohaç zaferi üzerinde duran kısımlarının başka istinsahlarından ibarettir. Yanlış olarak 3217 No. ile tanıtılan 3317 No.lu yazma ise, şimdiye kadar Ferdî mahlâslı bir şahsa atfedilen fakat araştırmalarımız neticesinde Bostan mahlâslı başka bir şahsın telifi olduğunu ispat ettiğimiz meşhur *Süleymannâme*'dir. Yukarı bak. not 5.

¹⁶ Bak. Ord. Prof. Dr. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, S. 75, Leipzig 1927.

¹⁷ İsmet Parmaksızoğlu da, bunu yanlış olarak *Zafername-i Sultan Süleyman* adı ile Kemal Paşazâde'nin eserinin Mohaç zaferi üzerinde duran bir nüshası olarak tanıtmaktadır. Bak. *İslâm Ansiklopedisi*, Kemal Paşazâde madde-si, 62. Cüz, S. 565, İstanbul 1954. Diğer taraftan adı geçen yazarın Mohaç gazası ve neticelerini havi bulunan diğer bir nüsha olarak *Fetihnâme* adı ile kaydettiği Ayasofya Kütüphanesindeki

haç zaferleri anlatılmaktadır. Bu kısımlar, burada ayrı ayrı olmayıp, birbirinin devamı mahiyetindedir. Burada Kanunî'nin Macaristan seferi ve Mohaç zaferi hakkında yazılmış olan sözlerle, *Mohaçnâme* adıyla Kemal Paşazâde'nin müstakil bir eseri imiş gibi gösterilmekte olan nüshalardaki sözler, satır satır birbirlerinin aynıdırlar. Ancak bu nüshada da, dikkat edileceği üzere, eserin baş ve sonunda noksanlıklar görülmekte, Rodos fethinden sonra anlatılması gereken Ahmed Paşa'nın Mısır'da isyan etmesi ve bu isyanı bastırmak için Vezir-i Âzam İbrahim Paşa'nın Mısır'a gitmesi gibi olaylar, bu nüshada bulunmamaktadır. Böylece anlaşılmaktadır ki, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin en hacimli nüshalarından biri olan bu yazma, 1521 Belgrad, 1522 Rodos fetihleriyle 1526 Mohaç zaferi gibi ancak üç mühim konu üzerinde durmaktadır. Bu hususları böylece belirttikten sonra, gerek Fatih ve gerekse Revan (1278 / 1) yazmalarının Kemal Paşazâde'nin telifi oldukları şüphesiz bulunduğu cihetle, Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan katalogta Hüseyin'e atfedilen ve daha önce de adı ve numarası Ord. Prof. Dr. F. Babinger'in meşhur eserinde müellifi meçhul eserler meyanında geçen Selimağa Kütüphanesi'nin Kemankuş kısmındaki 384 No. 'lu yazmanın, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, Kemal Paşazâde'nin *Tevarih-i Âl-i Osman*'ının onuncu cildinin 1521 Belgrad fethini anlatan kısmının yeni bir nüshası olduğu yolundaki iddiamızı ispat etmek üzere, her üç nüshanın da başlangıç ve sona eriş cümlelerini nakletmeyi uygun görüyoruz.

Doğrudan doğruya Belgrad fethinin anlatılmasıyla başlayan Fatih nüshası, varak Ib'de şu sözlerle başlamakta

« بو داستان سلطان جهانگیر یعنی حضرت

صاحبقرآن ... »

ve varak 43b'de bulunan

«...آز مدت ده اول چوق مصلحت خیرله

حصوله و صول بولدی »

şu sözlerle bu kısım sona ermekte; eserin devam etmekte olduğunu göstermesi bakımından şayan-ı dikkat bir nokta olarak, aynı varakta bulunan yeni bir başlıkla Rodos fethinin anlatılmasına geçilmektedir. Sadece 1521 Belgrad fethini anlatmakta olan Revan nüshası da, varak Ib'de

« بو داستان سلطان جهانگیر یعنی حضرت

صاحبقرآن ... »

başlığıyla başlamaktadır. Görüldüğü üzere bu başlık, aynı zamanda bu nüshanın, başlangıç cümlesini teşkil etmektedir. Bu halin, normal eser yazma usullerinde de -bazı müstensihlerin, istinsah ettikleri eserlerin icabında mukaddemelerini yazmıyabileceklerini hatırd tutmak şartıyla- aykırı olduğu malumdur. Diğer taraftan sadece 1521 Belgrad fethi üzerinde durmakta olduğunu iddia ettiğimiz Selimağa nüshasının ise, mukaddemesi vardır. *Mohaçnâme* adıyla Kemal Paşazâde'ye atfedilen nüshaların başında da bulunmakta olan bu mukaddemenin, üzerinde durduğumuz onuncu cilt için yazılmış olduğunu yukarıda belirtmiştik. İşte bu nüsha da, tıpkı Mohaç zaferi üzerinde duran nüshalar gibi, varak Ib'de

« سپاس بی قیاس و منت بی نهایت اول

خدای بی همتایه که ... »

sözleriyle başlamakta ve varak 37b'de bulunan

« ... و سلاطین ماضیه اسلامیه دن بو ایامه

کلنجه خراب اولدقجه کیملر تعمیر ایتمشلردر

تواریخ معتبره ده محرر و مسطور اولدیغی تحریر

اولنه »

sözleriyle sona ermektedir. Ancak fark olarak, söylediklerimizden başka, bu nüshada, Fatih ve Revan nüshalarının ilk başlığı ve bu başlık altında verilen bilgilerin yer almamış bulunduğunu da söylemek lâzımdır.

Belgrad fethinden sonra kronolojik sıraya uygun olarak 928 - 29/1522 - 23 Rodos fethinin anlatılması icab etmektedir. Bu kısmı ihtiva eden müstakil bir yazma mevcut değildir. Rodos fethi

vekiyiini muhtevi olan tek nüsha, biraz önce üzerinde durduğumuz Fatih yazmasıdır. Belgrad fethinin anlatılmasının sona erdiği varak 43b'de bulunan yeni bir başlıkla Rodos fethinin anlatılmasına geçilmekte ve bu kısım, varak 84'a'ya kadar devam etmektedir.

Bundan sonra Kemal Paşazâde'nin ifadesiyle "*Zuhur-ı hiyanet-i Ahmed Paşa ve katl-i o ve nahzat-i İbrahim Paşa be-taraf-ı memalik-i Mısır u Şam*" serlevhası altında 930 - 31/1524 - 25 yılları vekayii'nin anlatılması icab ederken, Fatih nüshasında Rodos fethinden sonra doğrudan doğruya 932/1526 Macaristan seferinin anlatılmasına geçilmektedir. Bu nüshada atlanmış olduğunu işaret ettiğimiz kısmı muhtevi olan başka bir yazma, bu gün için mevcut değildir. Böylece Canberdi-i Gazalî olayından sonra onuncu cildin bu kısmı da noksan kalmaktadır.

Bu gün için her hangi bir nüshasının mevcudiyetini tespit imkânını bulamadığımız bu 930 - 31/1524 - 25 yılları vekayii'ni, tabiidir ki, 932/1526 Macaristan seferinin anlatılması takip edecektir. Kemal Paşazâde'nin eserinin diğer kısımlarıyla birlikte Macaristan seferi ve Mohaç zaferi üzerinde de duran Millet, Fatih ve Revan nüshalarından yukarıda bahsetmiştik. Burada Revan Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın 1278 No.'lu mecmuanın ikinci eseri olduğunu ve binaenaleyh bu nüshanın müstakil de sayılabileceğini ifade etmek yerinde olur. Ancak adı geçen mukaddemenin, bu nüshada bulunmadığını da söylemek lâzımdır. Bu üç yazmadan sonra müstakil olarak Mohaç zaferi üzerinde duran üç müstakil nüsha daha vardır. Bunların ikisi 2087 ve 2336 No.'larda kayıtlı olarak Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esad Efendi kısmında¹⁹, diğeri

de 2447/2 No.'da kayıtlı olarak gene İstanbul'da Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esad Efendi kısmındaki 2087 No.'lu yazma, bez ciltli, orta boyda 76 varaktan ibarettir. Varak boyu 14 X 21, yazı boyu ise, 8.2 X 15 cm. dir. İlk ve son sahife müstesna, bütün sahifelerde 19'ar satır bulunmaktadır. Müphem bir şekilde "*Bu cilt, Kanunî devrine ait olup Üngürüs seferlerinden bahseder*" kaydı ile Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan katalogta²⁰ Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildi olarak takdim edilen, daha sonra da Kemal Paşazâde'nin *Mohaçnâme* adıyla müstakil bir telifi olduğu kanaatinde olan Prof. Dr. Zeki Velidi Togan tarafından da²¹ *Mohaçnâme* nüshası olarak gösterilen fakat hakikatte Kanunî devri üzerinde duran onuncu cildin sadece bir bahsinden ibaret olan bu yazma, baş tarafında mukaddeme bulunan diğer muhtelif nüshalar gibi, varak Ib'de

«سپاس بی قیاس و منت بی نهایت اول

خدای بی همتایه که ...»

sözleriyle başlamakta ve varak 76b'de de ...»

هر که از باد غرور جاہ رو کردید از او

یا مقام منزلش جاہ عدم یابنده باد»

beytiyle son bulmaktadır.

Aynı kütüphanede 2336 No.'lu nüsha kütüphane defterinde *Fetihnâme* adıyla kayıtlıdır. Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan katalogta bu nüsha, yanlış olarak 3336 No. ile tanıtılmıştır. Bu katalogta biraz önce üzerinde durduğumuz 2087 No. 'lu yazma hakkında söylenilen sözler, aynen bu nüsha

doğru değildir. Bak. *Bir Tenkidin Tenkidi*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 2-3 (1953), S. 282 not 221. İşaret edildiği üzere bu iki nüsha Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'inin son cildinin sadece Mohaç zaferi üzerinde duran kısmının iki ayrı istinsahından ibarettir.

²⁰ *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*, 2. Fasikül, s. 124, İstanbul 1944.

²¹ Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, *Tarihte usûl*, s. 224, İstanbul 1950.

¹⁹ "... Esasen İstanbulda, Esad Efendi Kütüphanesinde bulunan *Ibn Kemal Tarihindeki* her iki nüshanın..." ve "... 2336 No.lu nüshanın son cildi..." gibi oldukça müphem ifadelerle Prof. M. Tayyib Okî tarafından bu iki nüshanın bir tarafian *Kemal Paşazade Tarihi*, diğer taraftan da bu tarihin son cildi olarak gösterilmek istenmesi

için de tekrar edilmiştir ²². Kahve rengi meşin ciltli, miklepli ve kendinden şemseli olan bu yazmanın varak boyu 11.4 X 20.3; yazı boyu ise 8 X 14.5 cm. dir. Yazı cinsi ta'likdir. Adı geçen mukaddemeyi de muhtevi olan bu nüsha, varak 1b'de

«سپاس بی قیاس و منت بی نهایت اول

خدای بی همتایه که . . .»

sözleriyle başlamaktadır. Bütün eser, 152 varaktır.

Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde bulunan nüsha ise, *Süleyman-nâme* adıyla 2447 No. 'lu mecmuanın ikinci eserini teşkil etmektedir. Bu yazmanın varak 33b - 112a'sı arasını işgal etmekte olan bu nüshada, mukaddeme bulunmamakta, eser, *Mohaçnâme* denilen veya Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının onuncu cildine ait diğer bazı bahislerle birlikte bulunan Mohaç zaferine ait kısımlar gibi, ilk başlıktan sonra görülen şu sözlerle başlamaktadır:

چکدی لشکر انکروس اوستینه سلطان غزا

قاینبوب جوش ایلدی دریای عمان غزا

Varak 112a'da da, tıpkı Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esad Efendi kısmında 2087 No.'da kayıtlı yukarıda üzerinde durduğumuz nüsha gibi

...»

هرکه از باد غرور جاه رو کردید از او

یا مقام منزلش چاه عدم یابنده باد

sözleriyle sona ermektedir. Şimdiye kadar her hangi bir yerde zikrinin geçmediğini gördüğümüz bu nüshayı böylece tanıttıktan sonra, üzerinde durduğumuz mecmuanın üçüncü eserini de, yani varak 112b - 140a arasını da gene Kemal Paşazâde'nin eserinin dokuzuncu defterinden ibaret bulunduğunu söylememiz lâzımdır. Ancak ilâve etmemiz icab eder ki, yukarıda adı geçen yazmalar kataloğunda bu nüshanın numarası, yanlış olarak 2447/3 yerine 244/3 şeklinde kaydedilmiştir ²³.

²³ *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalokları*, 2. Fasikül, s. 123 vd. İst. 1944.

²³ Bak. Aynı katalog, s. 123.

Bu yazdıklarımızdan başka, biz, iki yazmanın daha üzerinde durduğumuz bu onuncu cildin Mohaç zaferinden bahseden kısmını ihtiva etmekte olduğu iddiasındayız. İkisi de İstanbul'da Aya-sofya Kütüphanesi'nde, 3318 ve 3382 No.'larda kayıtlı olan bu yazmalar, Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan mezkûr katalokta ²⁴, Hüsrev'in *Zafernâme-i Sultan Süleyman* adlı eseri olarak tanıtılmışlardır. Halbuki, her iki nüsha da, Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının bu yazımızda üzerinde durduğumuz onuncu cildinin Macaristan seferine ait kısmının müstakil istinsahlarıdır. 132 varak olan 3318 No.'lu nüshanın sonunda Recep 935/Mart 1529 yılında tamamlanmış olduğunun ifade edilmesi, Kemal Paşazâde'nin, eserini kısım kısım yazmış olabileceği yolundaki bir nokta-i nazarımızı da te'yid eder bir mahiyet taşımaktadır. Bu iki yazma nüshanın muhteviyatıyla Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin Macaristan seferi ve Mohaç zaferinden bahseden kısmı, tamamiyle birbirinin aynıdır. Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildi için yazmış olduğunu belirttiğimiz mukaddemeyi de baş taraflarında ihtiva etmekte olan bu nüshaların, başlangıç ve sona eriş cümlelerini yazarak, bunlarla, daha önce üzerinde durduğumuz Mohaç zaferinden bahseden nüshalar arasındaki benzerliği, okuyucularımızın dikkatine arz etmekle iktifa ediyoruz.

Her iki nüsha da, tıpkı Millet ve Süleymaniye nüshaları gibi,

«سپاس بی قیاس و منت بی نهایت اول

خدای بی همتایه که . . .»

sözleriyle başlamakta ve

...»

هرکه از باد غرور جاه رو کردید از او

یا مقام منزلش چاه عدم یابنده باد :

sözleriyle sona ermektedirler. Bu benze-yişler ve esas itibarıyla de, muhteviyatlarının aynı olmaları dolayısıyla, bu nüsha-

²⁴ Bak. Aynı katalog, s. 156.

ların, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin Mohaç zaferi üzerinde duran kısmının başka istinsahları olduğu hususunda şüphe etmemek lâzımdır.

Kemal Paşazâde'nin eserinin son faslı, ilk bahsin sonunda bulunan fihriste göre, 933/1527 yılında Macaristan'dan döndüğü sırada Anadolu'da çıkmış olan isyanlar olmak icab eder.

İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde bu kısmın vekayiini ihtiva eden bir yazma mevcut değildir. Bu gün elimizde 935/1529 yılında yazılmış 932 - 933 yılları vekayiini ihtiva eden bir nüsha mevcut olduğuna göre, 941/1534 yılında ölmüş olan büyük üstadın, eserinin isyanlar bahsini yazmaya vakit bulamamış olması da düşünülebilir.

